

Buskó Tibor László¹

A járások jelenéről történeti perspektívában

Máthé Gábor egyik közelmúltban megjelent tanulmányában a jelenlegi – ha úgy tetszik, posztmodern – korunkról a következő láttelepet adja: „a jelenkorban, amikor is a gazdasági érdekeltségi szempontok kizárólagossá válnak, a posztmodern fogalmon a történetiség elvesztésével a pusztá árucikké válás folyamatának fogyasztását értjük”.² A történész-geográfus végzettségű szerző érdeklődését elsősorban nem a kijelentés jogelméleti konzekvenciái (például a természetjogi origóhoz való visszatérés szükségessége) keltették fel, hanem az a meglátás, amely szerint a jelenlegi „posztmodern állapot” (*la condition postmoderne*) a tér szerkezetén is nyomot hagy, így a posztmodernre vonatkozó elméleti reflexióknak a tértudományok számára is van mondanivalójuk. A tanulmány jól mutat rá a posztmodern logika érvényesülésére globalizálódó világunkban, illetve a szupraterritoriális tér fogalmának megjelenésére az 1990-es évek társadalomtudományában. A most következőkben a posztmodern térszerkezeti konzekvenciáinak egy másik, szubterritoriális dimenzióját vesszük górcső alá. Abból a hipotézisből indulunk ki, hogy a nemzetállami kompetenciákhoz kapcsolódó közigazgatási területfelosztás/területszervezés sajátosságai – és azok tárgyiasult eredményei, az úgynevezett szubnacionális szintek – egyaránt magukon viselik a korszellem jegyeit. S ha ez így van, akkor ezek sajátosságai a posztmodern diskurzus fogalomrendszere segítségével is vizsgálat tárgyává tehetők. Terjedelmi korlátok miatt a vizsgálatot a szubnacionális szintek talán legjelentősebb hazai képviselőjére, a járásokra korlátozzuk.

Az elméleti kontextus

Jean Baudrillard francia filozófus a *Simulacres et simulation* (*Szimulakrum és képmutatás*) című munkájának elején Jorge Luis Borges egyik, a geográfusok számára

¹ Adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Közszerkezési és Infotechnológiai Tanszék. Kapcsolat: busko.tibor.laszlo@uni-nke.hu.

² Máthé Gábor: A posztmodern jogállam. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 35. (2018), 4. 189.

is érdekes meséjét hívja segítségül a valóság posztmodern fogalmának megértéséhez. A mese egy olyan páratlan részletességű térképről szól, amely pontosan lefedi a Birodalom egész területét, hogy azután annak hanyatlásával párhuzamosan rongyolódjon el odáig, míg végül pusztán néhány foszlányát sikerül megmenteni a sivatagban. Ezt követően a szerző annak a meggyőződésének ad hangot, hogy korunkban a térkép és a terület viszonya megfordulni látszik: a térkép ma már előbbre való a területnél, és ha újraírnánk a mesét, alighanem a terület foszlányai porladnának szét lassan a térkép felszínén.³ Baudrillard megállapításának – amely némi leegyszerűsítéssel a reprezentáció valósággal szembeni elsődlegessége mellett érvel jelenlegi világunkban – természetesen figyelemreméltó ontológiai konzekvenciái lehetnek, de ilyen mélységekbe itt és most nem szükséges elmerülnünk. Összpontosítsuk figyelmünket inkább a „térkép”, valamint a „terület” kifejezésekben rejlő lehetőségekre, szánt szándékkal leegyszerűsítve és szó szerint véve Baudrillard Borgestől kölcsönvett metaforáját. Nagyjából arról van itt szó, amit Pierre Bourdieu egy 1980-ban megjelent munkájában – kevésbé metaforikus módon – a regionalista diskurzus performatív sajátosságainak segítségével érzékeltet.⁴ Az észrevétel egyrésztől önevidens abban az értelemben, hogy a Bourdieu által említett „regionalista diskurzus” (*le discours régionaliste*) mindenkor célja egy új, az előzőeknél megfelelőbbnek ítélt térszerkezet intézményesítése, beleértve a közigazgatási területfelosztás (az államterület kisebb és egyúttal könnyebben kormányozható egységekre történő felosztása) és a területszervezés (az uralmi struktúrák optimalizálása az említett területi egységek keretei között) aspektusait. Másrészt viszont a legkevésbé sem nyilvánvaló, hogy milyen logika alapján tartható ez az újonnan intézményesített térszerkezet megfelelőbbnek a korábbinál. A modernista értelmezés szerint a terület előbbre való a térképnél, vagyis az egyes szubnacionális szintek határai – a *New Regional Geography* talán legnagyobb hatású alakjának, a finn Anssi Paasinak a szavaival – nem is jeleníthetnek meg mást, mint a társadalom térbeli struktúrájának egy specifikus dimenzióját.⁵ Ezzel szemben a kései kapitalizmus kulturális logikájának engedelmeskedő posztmodern korszakban⁶ a „*longue durée*” (hosszú időtartam)⁷ mélystruktúráiban gyökerező társadalmi mintázatokhoz való igazodás helyébe egyre gyakrabban kerülhetnek

³ Jean Baudrillard: *Simulacres et simulation*. Paris, Galilée, 1981. 10.

⁴ Pierre Bourdieu: L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 6. (1980), 35. 66.

⁵ Anssi Paasi: Institutionalization of regions. A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164. (1986), 1. 114.

⁶ Fredric Jameson: *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Durham, NC, Duke University Press, 1991.

⁷ Vö. Fernand Braudel: Histoire et sciences sociales. La longue durée. *Annales ESC*, 13. (1958), 4. 725–753.

más, például a költséghatékonyság elvével kapcsolatba hozható megfontolások. Ez viszont – Máthé Gábor fentebb idézett meglátásával összhangban – egyszerre járhat együtt a történeti dimenzió kevésbé hangsúlyos figyelembevételével a közigazgatási területfelosztás/területszervezés reformjai során, illetve a régió egyfajta árucikké válásával, már amennyiben árucikken egyfajta költség-haszon elemzés tárgyává tehető, csereszabatos terméket értünk. A modern és a posztmodern korszak közé persze nem feltétlenül húzható egyértelmű határvonal, elég csak a posztmodern egyik legjelentősebb teoretikusának, Jean-François Lyotard-nak arra a kijelentésére reflektálnunk, amely szerint a posztmodern „minden bizonnyal a modernség részét” képezi.⁸ Itt alighanem arról lehet szó, hogy a posztmodernt célszerű a 20. század totalitárius ideológiáival⁹ szembeni bizalmatlanság állapotából kisarjadó olyan látásmódként azonosítani, amely kritikai jellegénél fogva maga is elválaszthatatlan a modernségtől. Sőt, ezzel a logikával akár azt is mondhatnánk, hogy a mindent költség-haszon elemzés tárgyává tévő posztmodern attitűd az ökonometria racionalitás új „ideológiájának” engedelmessé nem eltörli, inkább csak „megszüntette megőrzi” a modernitást. Az explicit – és az állami represszió által is megtámogatott – modernista ideológiák és az ökonometria racionalitás között persze igen markánsak a különbségek, így a továbbiakban – mivel vizsgálatunk hangsúlyozottan nem teoretikus jellegű – továbbra is támaszkodni fogunk a „modern” és a „posztmodern” szembeállítására. Kissé konkrétabban: arra keressük a választ, mennyiben lehet segítségünkre a posztmodern diskurzus által kidogozott fogalomrendszer az egyik legfontosabb hazai regionális szint, a járások közelmúltjának és a történeti örökségtől aligha függetleníthető jelenének megértésében.

A járások (közel)múltja

Történészként érdeklődésem mindig is a jelenkori történelemre irányult, ezért a járásrendszer kezdeteinek részletesebb vizsgálatát meghagynám a kompetensebb személyeknek. Itt és most szorítkozunk arra, hogy a *járas* eredendően csupán a vármegye dekoncentrált szerve, s nem pedig a megyei és településszinttel egyenrangú közigazgatási szint volt. Létét főként az egyes speciális szaktudást igénylő feladatok ellátását lehetővé tévő településszintű kompetenciák hiánya, illetékességi területének méretét pedig az optimalizációs szempontok – tudniillik, hogy a járásrendszer lehetővé tegye a különféle ügyek egy napi járóföldön

⁸ Jean-François Lyotard: Mi a posztmodern? *Nagyvilág*, 33. (1988), 3. 419–426.

⁹ A náciizmus és a kommunizmus ebben a kontextusban a modernizmus legszélsőségebb megnyilvánulási formáival azonosítható.

belüli elintézését – határozták meg. A fordulat 1948-as évét követően aztán egy olyan totális rendszer került hatalmi pozícióba Magyarországon, amely – sok más mellett – a területszervezésben is alapvető változásokat hozott. A centralizációs hajlam jól megmutatkozott a járások önálló, a megyék és a települések közé ékelte közigazgatási szintté való előléptetésében, hiszen a járási tanácsoknak kulcsszerepet szántak a kollektivizálás első hullámának lebonyolításában, ellenőrzésében. Az államszocialista fordulattal együtt járó B-listázások ugyanis olyannyira meggyengítették a településszintű végrehajtó apparátust, hogy mindenképpen szükségesnek tűnt az ellenőrzés egy nem elhanyagolható hányadát egy szinttel a települések fölé helyezni, a járások pedig evidens módon szolgáltatták ehhez a térbeli kereteket. Az elmondottak alapján logikusan adná magát az a következtetés, amely szerint a járásrendszer jelentőségének lassú eróziója, majd végül az 1984-re végbement teljes megszüntetése az 1959 és 1961 között lebonyolított kollektivizálás logikus következménye volt, sőt talán eleve bele volt kódolva a rendszerbe. A helyzet azonban a következtetés igazságtartalma ellenére is jóval összetettebb. A jellemzően településszinten vagy a mikrokörzetek szintjén szerveződő termelőszövetkezetek megalakulása valóban csökkentette a járások jelentőségét, de az erózió igazi okai kezdetben inkább a totalitárius jellegű irányítási logika fellazulásában keresendők. A szigorúan centralizált gazdaságirányítási reflexek csökkenésével párhuzamosan ugyanis az 1960-as évektől kezdve egyre többen vetették fel, hogy a járási szinten folyó első fokú hatósági munka jó része is kiküszöbölhető lenne a település- és/vagy mikrokörzetszint megerősítésével. Ezért, bár elvileg már az 1950. évi I. törvény a tanácsokról (az első tanácstörvény) is előírta az 500 fő alatti települések közös tanácsokba szervezését, a folyamat az 1960-as évek közepétől kezdve gyorsult fel. Míg az első tanácstörvény hatálybalépését követően csupán 361 község (a településállomány 11,4%-a) volt része valamely községi közös tanácsnak, addig 1987-re ez az érték 2271-re (74,3%-ra) nőtt.¹⁰ Az államigazgatási feladatok egy részének település- és/vagy mikrokörzetszintre kerülése pedig felvetette a járásszint teljes megszüntetésének lehetőségét. A költséghatékonyság elvének előretörése azonban az 1970-es évektől egyre nyilvánvalóbb lesz. Az 1971. évi I. törvény a tanácsokról (a harmadik tanácstörvény) hatálybalépésének idején ugyan még a decentralizációs szándékokkal is lehetett magyarázni a járási tanácsok megszüntetését,¹¹ az új gazdasági mechanizmus bukását követően

¹⁰ Hajdú Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001. 185; Pfeil Edit: *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2003.

¹¹ A járási tanácsok megszüntetését a harmadik tanácstörvény mondta ki, amelynek hatálybalépését követően 66. §. (1) bekezdés alapján a „járásban a tanácsi hatáskörbe tartozó államigazgatási feladatokat a járási hivatal látja el, mint a megyei tanács végrehajtó bizottságának

azonban – persze csak a „magyar pangás” éveire jellemző, meglehetősen torzult formában – szinte kizárólagossá vált a „Mit nyerhetünk a járások megszüntetésével?” ökonometria racionalitása. Egészen pontosan az, hogy takarékosági megfontolásokból a városkörnyéki igazgatási egységek központi településeinek tanácsai szervezeteire delegálták a korábban járási tanácsok, majd hivatalok illetékességébe tartozó térségi igazgatási feladatokat és hatásköröket. A városkörnyékek elvben persze túlléphettek volna a takarékosági megfontolások szintjén. Egy szerencsésebb korszakban akár olyan funkcionális egységekké is válhattak volna, amelyek keretei között a térségi együttgondolkodás, és ennek eredményeképp a legkülönbébb *bottom-up* jellegű kezdeményezések eredményei (például a területfejlesztés vagy a helyi közszolgáltatás-szervezés terén) tartósan is meghatározhatták volna a járási szint léptékének megfeleltethető úgynevezett „alsó középszint” jövőjét. A történeti kontextus azonban nem a városkörnyékeknek kedvezett. Egyrészt, az ökonometria racionalitás jegyében, 1984. január elsejét követően egy egész országot lefedő városkörnyéki igazgatási struktúra jött létre, noha a korabeli vizsgálatok alapján csupán az esetek felében beszélhettünk valódi (funkcionális) városkörnyéki kapcsolatokról.¹² Ráadásul a kései Kádár-korszak egyre romló gazdasági tendenciái még ott is gátat vetettek az együttműködésnek, ahol meglettek volna annak térbeli-társadalmi alapjai. Központi szintről egyre kevésbé érkeztek fejlesztési források, s noha a stratégiaileg gondolkodó – s viszonylag jó financiaális kondíciókkal rendelkező – központi települések akár valamilyen szintű kompenzációval is megpróbálkozhattak,¹³ a szűkre szabott lehetőségek miatt a 80-as évek második felében rohamos ütemben épült le a városkörnyéki igazgatás.¹⁴ A rendszerváltást követően pedig rossz emléküik még sokáig akadályozta a *bottom-up* jellegű kistérségi összefogások elterjedését.

egységes, önálló hatáskörű szerve”. A járási hivatal a törvényalkotó szándékai szerint azonban nem jelentett többet egy olyan ideiglenes konstrukciónál, amelynek legfontosabb célja, hogy biztosítsa a járási hatáskörök leadásának fokozatosságát. A folyamat 1983. december 31-jén fejeződött be, amikor a járásrendszer maradványát is integrálták a városkörnyéki igazgatási rendszerbe.

¹² Beluszky Pál: *A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete*. Pécs, MTA RKK, 1987.

¹³ Például az önkéntes jelleggel működtetett városkörnyéki alapok létrehozásával, amelyek következtében a központi városok a rendszer nettó befizetőjévé válhattak. Bővebben lásd Pfeil Edit: *A kisközségek az önkormányzattá válás útján*. MTA RKK kutatási eredményei 10. Pécs, MTA RKK, 1990. 55.

¹⁴ Szabó Tamás: Együttműködések és kistérségi önkormányzati koordinációk – az elmúlt évtized jogalkotásának közpolitikai hatásai. In Laki Ildikó – Szabó Tamás (szerk.): *Kényszerpályák és lehetőségek. A községi igazgatás és feladatellátás dimenziói napjainkban*. Budapest, Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 2019. 103.

Néhány gondolat a revitalizált járásrendszer jelenéről

Ha továbbra sem kívánunk kimozdulni a bevezetés elméleti kontextusának kereteiből, akkor a rendszerváltás utáni időszakot tárgyalva sem szabad megfeledkeznünk az *ökonometriai* racionalitás helyéről/szerepéről a 2010 utáni időszakban. Az így meghatározott „jelenkor” nehezen elválasztható annak a *New Public Management*nek (*Új Közmenedzsment*, NPM) túlhaladásától, amely a legegyszerűbb megközelítés szerint az üzleti módszerek közszférában történő alkalmazásának segítségével próbált kezelni bizonyos, közszférához kapcsolható – Magyarországon a rendszerváltás utáni időszak által generált/felerősített – problémákat. Balázs István figyelemreméltó tanulmányában világos párhuzamot vont az uniós csatlakozás, valamint a NPM térnyerése között:

„az ország sikeresen tartotta magát távol az NPM radikális alkalmazásától mindaddig, amíg egyébként az Uniós csatlakozás jegyében az OECD SIGMA-program keretében ez szinte kötelező elvárás volt. Programszerű érvényesülése akkor kezdődött, mikor azt már máshol kezdték hanyagolni, minek következtében a 2010. évi kormányváltásig az NPM kései, de annál radikálisabb alkalmazásának lehettünk tanúi, komoly válságot tapasztalva következményeit illetően”.¹⁵

Az idézett szövegrész talán legfontosabb üzenete nem is az NPM „radikális alkalmazásának” kezdeteire vonatkozik, sokkal inkább arra, hogy ebben az időszakban a NPM – és, tehetnénk hozzá: a mögötte álló ökonometriai racionalitás – tőlünk nyugatabbra már túl volt a zeniten, a 2008-as világgazdasági válság pedig végképp megrendítette pozícióját. Ebből viszont az következik, hogy az úgynevezett Jó Állam megteremtésére irányuló erőfeszítések a 2010 utáni időszakban – amelyeket elsőként a 2011-es Magyar Zoltán Közigazgatási Program első változatában¹⁶ fejtettek ki szisztematikusan – maguk is beilleszthetők egy nemzetközi trendbe. Mielőtt azonban megpróbálnánk elhelyezni a revitalizált járásrendszert ebben az átrendeződő erőterben, érdemes megvizsgálni azt a – némi leegyszerűsítéssel neoweberinek nevezhető – felfogást, amelynek keretei között a Jó Állam fogalma felbukkan. A Magyar-program szerint „az állam attól tekinthető jónak, hogy az egyének, közösségek és vállalkozások igényeit a közjó érdekében és keretei között, a legmegfelelőbb módon szolgálja”,¹⁷ vagyis a NPM ökonometriai racionalitása felől a közigazgatás haszonélvezőinek (a fogyasztók) érdekei irányába tapasztalható elmozdulás. És valóban: ami a 2013. január 1-jétől revitalizált

¹⁵ Balázs István: A „jó közigazgatás” illúziójáról. In Csefkó Ferenc (szerk.): *Közjog és jogállam*. Pécs, PTE ÁJK, 2016. 31–43.

¹⁶ *Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. (MP 11.0.)*. A Haza üdvére és a köz szolgáltatásban. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. 2011. június 10.

¹⁷ *Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program*. 5.

járárendszerrel illeti, ennek kialakítása során egyszerre kívánták figyelembe venni „a gyors és könnyű hozzáférés biztosítását az államigazgatási szolgáltatásokhoz, a létező ügyintézési helyszínek megőrzését, a területi államigazgatási szervek illetékességi területeinek járási alapú rendezését, valamint a megyék határainak megőrzését”.¹⁸ A fenti célokat nem csupán széles körű tudományos kutatásokkal igyekeztek megalapozni,¹⁹ de a helyi társadalom képviselőivel lefolytatott társadalmi egyeztetés eredményeit is figyelembe vették a járáshatárok megrajzolása során. A szándékok – és bizonyos nehezen kétségsbe vonható eredmények – ellenére azonban a régi-új járásoknak is megvannak az árnyoldalai. Somlyódy Péter Edit például joggal hívja fel arra a figyelmet, hogy „a 2011-ig helyi szinten intézett államigazgatási hatósági feladatoknak az alsó középszintre telepítése fizikai és közlekedési értelemben is eltávolította az alapszintű közigazgatást az állampolgároktól”.²⁰ Vagyis az eredeti célok közül a „létező ügyintézési helyszínek megőrzése” még annak ellenére sem következett be, ha bizonyos korrekciós mechanizmusok (kormányablakok, ügysegédi rendszer) megpróbálták ellensúlyozni a korábban helyi (önkormányzati) szintre telepített államigazgatási feladatköri elvonását. A jelzett probléma mögött álló okok összetettek, mi itt a tanulmány logikájának megfelelően az ökonometria racionalitás visszalopakodására – illetve további térnyerésének veszélyeire – hívnánk fel a figyelmet. Már Balázs korábban idézett tanulmánya is felhívta a figyelmet a Magyar-program helyébe lépő, végül csak 2015 februárjában elfogadott 2014-es *Közigazgatás- és Köszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014–2020* című tervdokumentum „pragmatikusabb” jellegére.²¹ Mindez persze még nem feltétlenül jelenti az NPM viszsztatérését, de ha csak a hatékonyság fogalmára utalunk, akkor is egyértelműnek tűnik az irány. Míg ugyanis a Magyar-program lapjain a Jó Állam működése szempontjából kulcsfontosságú – a Jó Állam „egyetlen önértékének” nevezett – hatékonyság még „túlmutat a legtöbbször használt ár-érték arányon”,²² addig a 2015-ös dokumentum számára a hatékonyság már csupán „azt mutatja meg, hogy az intézményrendszer egységnyi eredmény létrehozatalához mennyi költséget használt fel”.²³ A hatékonyság – s tágabban talán a Jó Állam – gazdaságossági

¹⁸ Több mint 600 javaslat a kormányhivatalok járási hivatalainak kialakításáról szóló társadalmi egyeztetés során. *2010–2014kormány.hu*, 2012. január 30.

¹⁹ Csíkei András – Oláh Miklós (szerk.): *„Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közelről lehet jól...” Tanulmány a területi igazgatás magyar történelmi hagyományairól, az átalakításra vonatkozó jelenkori kutatások eredményeinek áttekintése, valamint az európai tapasztalatok bemutatása*. Budapest, HÉTFÁ Elemző Központ, 2011.

²⁰ Somlyódy Péter Edit: *A városok szerepe a területi kormányzásban*. Budapest, NKE KTI, 2019. 52.

²¹ Balázs (2016): i. m. 10.

²² Magyar Zoltán *Közigazgatás-fejlesztési Program*, 18.

²³ *Közigazgatás- és Köszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014–2020*. 9.

szempontú értelmezése persze önmagában még aligha probléma, de ha a gazdaságosság nevében háttérbe szorítjuk a fogyasztók érdekeit, az távlatban és/vagy szélesebb értelemben akár az ökonometria racionalitással is szembe mehet. Azt a megtakarítást például, amelyet a korábban helyi (önkormányzati) szintre telepített államigazgatási feladatkörök járási szintre telepítésével nyerhetünk, kamatostól eltüntetheti az alapszintű szolgáltatások állampolgároktól eltávolításából és a vidéki társadalom eróziójából fakadó veszteség. A megoldás persze nem a járásrendszer megszüntetése, de az újragondolásra talán szükség lehet. Számot vetve a hazai településszintű önkormányzati rendszer kétségtelen elaprózottságával, ennek kapcsán leginkább a járásszint alatti mikrokörszint megerősítését lehetne felvetni. Ennek „többcélúvá” tétele (tehát az államigazgatási mellett a helyi közszolgáltatási és a területfejlesztési feladatok egy részének erre a szintre való delegálása) nem csupán az elérhetőség, de talán a gazdaságosság szempontjából is komoly előrelépést jelenthetne. Ennek a problematikának a taglalása azonban már túlmutatna a tanulmány szűkre szabott terjedelmén.

Irodalomjegyzék

- Balázs István: A „jó közigazgatás” illúziójáról. In Csefkó Ferenc (szerk.): *Közjog és jogállam*. Pécs, PTE ÁJK, 2016. 31–43.
- Baudrillard, Jean: *Simulacres et simulation*. Paris, Galilée, 1981.
- Beluszky Pál: *A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete*. Pécs, MTA RKK, 1987.
- Bourdieu, Pierre: L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 6. (1980), 35. 63–73. Online: <https://doi.org/10.3406/arss.1980.2100>
- Braudel, Fernand: Histoire et sciences sociales. La longue durée. *Annales ESC*, 13. (1958), 4. 725–753. Online: <https://doi.org/10.3406/ahess.1958.2781>
- Csité András – Oláh Miklós (szerk.): „Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közelről lehet jól...” *Tanulmány a területi igazgatás magyar történelmi hagyományairól, az átalakításra vonatkozó jelenkori kutatások eredményeinek áttekintése, valamint az európai tapasztalatok bemutatása*. Budapest, HÉTFÁ Elemző Központ, 2011.
- Hajdú Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001.
- Jameson, Fredric: *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Durham, NC, Duke University Press, 1991. Online: <https://doi.org/10.1215/9780822378419>
- Közigazgatás- és Köszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014–2020*. Online: <https://bit.ly/3j7LTsQ>
- Liotard, Jean-François: Mi a posztmodern? *Nagyvilág*, 33. (1988), 3. 419–426.
- Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program. (MP 11.0.)*. A Haza üdvére és a köz szolgálatában. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. 2011. június 10.
- Máthé Gábor: A posztmodern jogállam. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 35. (2018), 4. 186–201.
- Paasi, Anssi: Institutionalization of regions. A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164. (1986), 1. 105–146. Online: <https://doi.org/10.11143/9052>
- Pfeil Edit: *A kisközségek az önkormányzattá válás útján*. MTA RKK kutatási eredményei 10. Pécs, MTA RKK, 1990.
- Pfeil Edit: *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2003.
- Somlyódy Péter: *A városok szerepe a területi kormányzásban*. Budapest, NKE KTI, 2019.
- Szabó Tamás: Együttműködések és kistérségi önkormányzati koordinációk – az elmúlt évtized jogalkotásának közpolitikai hatásai. In Laki Ildikó – Szabó Tamás (szerk.): *Kényszerpályák és lehetőségek. A községi igazgatás és feladatellátás dimenziói napjainkban*. Budapest, Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 2019. 98–133.
- Több mint 600 javaslat a kormányhivatalok járási hivatalainak kialakításáról szóló társadalmi egyeztetés során. *2010–2014kormany.hu*, 2012. január 30. Online: <https://bit.ly/35JV8rf>